

Szerkesztette:

J. Újváry Zsuzsanna – Mezei Emese

ÉLETMÓD- TÖRTÉNETI PILLANATKÉPEK

I.

Tartalomjegyzék

J. ÚJVÁRY Zsuzsanna: Előszó gyanánt	7
--	---

I. A lélek: a vallásosság megnyilvánulásai a középkorban

SZAKÁLOS Éva: „... <i>az igazság a pokolban érvényesül. A mennyben az irgalom él, a földön marad a kereszt.</i> ” Túlvilágképzetek a középkori gömöri falképeken	13
MEZEI Emese: A késő középkori vallásosság eszközei a profán térben Cserépszobrok a magánáhitat szolgálatában.	29

II. A test: öltözet

DR. KAÁNNÉ FINY Heidi Marietta: „Nemzeti öltönyünk” A magyarországi középkori falképek kutatásának kezdetei	47
--	----

III. Kora újkori utak és életpályák

HÁMORI NAGY Zsuzsanna: Louis Gédoyen útinaplójának erdélyi vonatkozásai (1623–1624)	59
MISKI Péter: Adalékok egy középnemesi Rákóczi-familiárisból lett kassai főkapitány életútjához. Reöthy Orbán végrendelete.	69

IV. Egy kis ínyenség a századfordulóról...

GÁLFFY Zsuzsanna: Dobos C. József és művei.	83
---	----

V. Útban a modernizáció felé: „a minőség forradalma”

BOJTOS Anikó: A modern technika Olümposza. A Keleti pályaudvar falképei	97
PARÉJ-FARKAS Katalin: A minőségi leánynevelés budai bázisa a két világháború között Mindennapok a Szent Margit Gimnáziumban az alapítástól az államosításig	115
SZOKOLAY Domokos: Parasztból értelmiségi vagy „parasztértelmiségi”? Egy paraszti származású fiatal útja az egyetemi végzettség megszerzéséig a két világháború közötti Magyarországon. Boros Lajos portréja.	131

VI. Politikai döntések és következményeik a XX. században

KÖPFLER Balázs: Politikai kultúra a Horthy-korszak hajnalán. Mentalitástörténeti vizsgálódások Friedrich István politikai pályájának 1919–1922-es időszakában	147
SEBESTYÉN István Elemér: „ <i>Merre visz a végzet?</i> ” Élet Udvarhelyszéken a második bécsi döntés után.	165
NAGYMIHÁLY Zoltán: „ <i>Az országnál mélyebb a magyarság</i> ”. Életformák a menekültlétben, az emigrációban és a diaszpórában 1945 után	179

VII. Pillantás a Távol-Keletre

DEÁK Borbála: Az Indiában élő tibeti menekültek életmódbeli változásainak hatása a tibeti orvoslásra 1959-től napjainkig	193
---	-----

DR. KAÁNNÉ FINY HEIDI MARIETTA

„Nemzeti öltönyünk”

A MAGYARORSZÁGI KÖZÉPKORI FALKÉPEK KUTATÁSÁNAK KEZDETEI

*„... ha a valót a sejtelemtől, a föltevést
a tényektől meg akarjuk különböztetni.”¹*

A historizmus időszakában Európa egyes nemzetei egyfajta öndefiníciós tevékenységbe kezdtek, amelynek célja az volt, hogy a világ és önmaguk számára is megfogalmazzák, kik is ők: milyen gyökerekkel rendelkeznek, milyen színes, egyedi kultúrával bírnak. Ehhez önmaguk számára is össze kellett gyűjteniük, meg kellett fogalmazniuk mindazon kulturális elemeket, amelyek összekötötték egy nemzeten belül az egyes embereket, és amelyek által be tudták mutatni különbségüket a világ többi nemzetétől. Ezek közé a kulturális elemek közé tartozott többek között az építészet, a tánc és a népviselet is.

A fontosnak tartott elemek reprezentálására nagyszerű alkalmakat nyújtottak például a világkiállítások, ahol a bemutatott termékek, képzőművészeti alkotások alapján ismerhették meg Magyarországot más nemzetek polgárai. Sok esetben a Monarchia keretein belül részt vevő nemzetiségek olyannyira törekedtek önálló, kifejezetten rájuk jellemző dolgok bemutatására, hogy a mai napig élő fogalmak, sztereotípiák társultak hozzájuk. Ilyen a magyarok esetében a huszár, a csárda vagy a mulatozás fogalma.

A magyarosnak mondott ruhák az 1848–49-es forradalom és szabadságharc során rendkívül fontossá váltak, ezért bizonyos elemek viselése a forradalom leverése után tiltott volt. Ennek ellenére megmaradt, az 1867-es kiegyezést követően pedig új lendületet kapott a magyar ruha divatja. Maga az uralkodópár, Ferenc József és felesége, Erzsébet is magyaros ruhát öltött koronázásuk alkalmára.

A Vasárnapi Ujság egy 1862-es cikke a londoni világkiállítás kapcsán foglalkozik azaz, hordják-e a magyarok külföldi tartózkodásaik alkalmával nemzeti viseletüket.² Ki kell emeljünk, hogy ez a világkiállítás volt az első, ahol a Monarchia keretein belül ugyan, de már nemzeti hovatarozásuk szerint mutatkozhattak be a különböző kiállítók. Amellett, hogy Magyarország ekkor még elsősorban mint a mezőgazdaság területén kiemelkedő ország

¹ RÓMER Flóris 1872. május 6-án elhangzott akadémiai székfoglalójának kivonata, *Archaeologiai Értesítő*, 1872, 142.

² P. F., *A magyar ruha külföldön*, Vasárnapi Ujság, 9 évf. (1862) 47. sz., 558–559.

mutakozott, de már fotográfiákon mutatták be és népszerűsítették a magyar viseletet.³ A cikk írója rosszállólag állapítja meg, hogy az urakkal szemben a női nem sokkal inkább a francia szabású divatot követi, amelyben jelentős befolyásoló szereppel bírnak a hazai divatlapok is. Tapasztalatai szerint, míg Németországban és Franciaországban lelkesedéssel fogadják a magyaros ruhában megjelenteket, addig Angliában kifejezetten kellemetlenül érezheti magát az ember a báméskodók méregetése és mosolygása miatt. A szerző írása folyamán összehasonlítja a két nemzet viseletének különbségeit, és – megbecsüléséről biztosítva ugyan, de – görbe tükröt tart az angol társadalom elé, rámutatva arra is, hogy sok esetben a kritizált formák válnak pár évvel később divattá, egymás nemzeti szokásait pedig mindenki tartsa tiszteletben. A magyar közönségnek pedig azt ajánlja: „*a ki tehát itthon magyar ruhában öltözködik, tartsa meg azt külföldön is*”,⁴ viseletében is mutassa meg hazája kultúrájának szeretetét.⁵

A cikk világosan mutatja a XIX. század magyar emberének gondolkodásmódját. Úgy tartották, a nemzeti érzület megnyilvánulásának egyik elsődleges módja az öltözködés. De mi számít igazi, hamisítatlan magyarnak? A viselet annál inkább autentikus, minél korábbi korokra tudják azt visszavezetni? A legősibb magyar öltözékeket a honfoglalás korára tették, azonban egyes vélemények szerint már ekkor is érték különböző befolyások honfoglaló őseink öltözködésmódját.

Nemes Mihály *A magyar jelmez és fejlődése dióhéjban* című művében úgy véli, a kereszténység szándékosan semmisített meg a honfoglaló magyarság pogány életmódjához kapcsolódó minden emléket. Az ősi viselet átalakult, de ennek az ősi tisztaságnak még felismerhető formája látható a parasztság ruházkodásában, amely mentes maradt a nyugati befolyásoktól.⁶ Ha mindez kissé túlzásnak tartható is, a népi élet valóban a nemzeti reprezentáció fontos eszközévé vált.

Az 1870-es években indult meg a képes levelezőlapok gyártása. Egyes kutatók szerint az első ilyen előnyomott lapot 1869-ben, épp az Osztrák–Magyar Monarchiában adták ki, amely a melki apátságot ábrázolta.⁷ Ettől kezdve rohamosan elterjedt szerte a világban. Divattá vált küldeni és kapni, a gyűjteményüket albumokba rendezgetve mutogatták egymásnak. Gyűjtő egyletek és képeslapokkal foglalkozó folyóiratok alakultak. Magyarországon a millenniumi ünnepségek alkalmából egy 32 darabból álló sorozatot adtak közre a magyar történelem, természet és népelet képeivel. Képeslapokon kezdték bemutatni a külhoni és hazai viseleteket, így számos, a paraszti életet bemutató lap került forgalomba.⁸ A fotográfia térhódításával megnőtt a népszerűsége a családi portréknak, melyekhez nem ritkán népviseletbe öltöztek. A műtermek alapvető kellékei lettek a népi tárgyak és viseletek.⁹ Ennek, a mindenki számára

³ SZÉKELY Miklós, *Az ország tükröi: Magyar építészlet és művészet szerepe a nemzeti reprezentációban az Osztrák–Magyar Monarchia korának világkiállításain*, Bp., CentrArt, 2012, 55–56.

⁴ P. F., *i. m.*, 1862, 559.

⁵ *Uo.*, 558–559.

⁶ NEMES Mihály, *A magyar jelmez és fejlődése dióhéjban*, Pozsony–Bp., Stampfel Károly, 1903, 3.

⁷ TASNÁDI Zsuzsanna, *Népviseletek és népelet a monarchiabeli képeslapokon*, Bp., Cser Kiadó – Néprajzi Múzeum, 2013, 13.

⁸ *Uo.*, 13–15.

⁹ *Uo.*, 16.

elérhető, olcsó tárgynak a segítségével viszonylag könnyen ment a „magyaros” viselet széles körű bemutatása.

A honfoglaláskori és középkori magyar viselet milyenségét azonban a tárgyi emlékek viszonylagos ritkasága miatt nehéz volt meghatározniuk. Rendszeresen visszatérő téma volt, hogy festőink források hiányában nehezen boldogulnak történelmi képeik elkészítésekor. Szendrei János történész, régész egy 1891-es írásában kitér arra, hogy Munkácsynak az új országházba készülő honfoglalás-képehez „*maga az akadémia sem tudott egyetlen számbavehető adattal sem szolgálni*”.¹⁰

A problémára való megoldáskeresés és a században általánosan felerősödő nemzeti identitástudat nálunk is arra ösztönözte az értelmiségi réteget, hogy minél inkább megismerhesse az „*ősrégi magyar nemzeti jelmezt*”¹¹.

A nyitott, érdeklődő értelmiségi rétegből ekkortájt sokan lelkesedéssel vetették bele magukat a régiségek felkutatásába, összeírásába és gyűjtésébe. Az amatőr, autodidakta polihistorok közül kivált egy maroknyi ember, akik – leválva az osztrákokkal közös intézményi háttérrel – létrehozták az önálló magyar műemlékvédelem intézményes kereteit: 1872-es megalakulásától először ideiglenes formában, 1881-től már törvényi alapok biztosítása mellett működött a Műemlékek Országos Bizottsága.

Közülük is kiemelkedő személyiség volt Rómer Flóris régész, művészettörténész és egyházi férfiú, akinek a középkori magyarországi falképek jelentős része köszönheti sorsának jobbra fordulását. Ő volt az, aki utazásai során szerte az országban kikutatta és feljegyezte, hol található falképek – számos esetben saját kezével bontva ki azokat a mészréteg alól –, intézte lemásoltatásukat, szükség esetén restauráltatásukat. De miért is voltak ilyen fontosak Rómernek és kora értelmiségi rétegének a középkori falképek? Hogyan kell értelmezzük azt a szembetűnő lelkesedést, amellyel minden esetben fordultak feljűk, határozott elsőbbséget tulajdonítva nekik a barokk korszak falképeivel szemben is? Többek között az ezeken a falképeken autentikusan fellelhető viselettörténeti adatok miatt. Rómer az 1860-as évek elején előkerült bántornyai falképekkel kapcsolatban például így fogalmazott: „*a turnicsai falfestmények tanulmányozásra igen méltók, mert ezekből legalább a XIV-dik századbeli jelmezeivel megismerkedhetünk.*”¹² A falképek előkerülése és folyamatos feltárásuk a középkori viseletek egy addig ismeretlen és oly gazdag tárházát nyitották meg a kutatók előtt, amely némileg orvosolni látszott e téren lévő hiányos tudásukat.

Másolási feladatokra a bizottság saját tagjai mellett külsős személyeket is felkért, akiket – ha munkájukat megfelelőnek tartották – akár hosszú távon is alkalmaztak. Ilyen volt Huszka József néprajzkutató és Gróh István iparművész, író is, akiknek munkái szép

¹⁰ Dr. SZENDREI JÁNOS, *Magyar viseletképek czimeres leveleinkben*, Archeologiai Értesítő, 1891, 387.

¹¹ Rómer Flóris jelentése a szakosztálynak a nemzeti jelmez tárgyában. 1872. V. 6. = *Johannes Aquila és a 14. század falfestészet: Tanulmányok és dokumentumok a budapesti Országos Műemléki Felügyelőség gyűjteményéből*, szerk. MAROSI ERNŐ, Bp., MTA Művészettörténeti Kutatócsoport, 1989, 139. (Továbbiakban: Marosi 1989) (Az eredeti kézirat őrzési helye: Forster Gyula Nemzeti Örökségvédelmi és Vagyongazdálkodási Központ, Tudományos Irattár, Rómer Flóris hagyatéka, LXIII. csomó, Ltsz.: 437/72-83. Az intézmény gyűjteményei jelenleg zárva vannak, így az eredeti szöveg nem hozzáférhető).

¹² *Uo.*, 139.

számmal megmaradtak különböző gyűjteményekben.¹³ Sok esetben nekik köszönhető, hogy a mára elhalványodott színű, vagy teljesen elpusztult falképek eredeti színvilágát és formakincsét ismerhetjük. Mindketten kutatták és gyűjtötték a magyarosnak ítélt motívumokat, kutatási eredményeiket pedig publikálták és tanították is. Meg kell azonban jegyezzük, hogy a kezdeti motívum-gyűjtések később sok esetben igen szubjektív válogatásoknak bizonyultak.

A középkori falképekről annyira hiteles, szép kivitelű másolatok születtek ekkortájt, hogy 1903-ban a Műemlékek Országos Bizottsága elhatározta, a legkiválóbbakat a Képzőművészeti Társulat kiállításain be fogják mutatni.¹⁴

1884-ben jelent meg Friedrich Hottenroth német festő és litográfus kétkötetes viselet-történeti munkája.¹⁵ Ebben, az összesen 240 darab könyomatú lapot tartalmazó műben pár képen a magyarok is helyet kaptak: magyar diák, harcosok, előkelők és parasztok kerültek bemutatásra.¹⁶ A szerző képzőművészeti alkotások, régészeti leletek és egyéb források alapján, főként a nyugati viseleteket mutatja be szisztematikus részletességgel, azonban meglehetősen kevés hangsúlyt fektet a magyarok öltözetének ismertetésére: a honfoglaló és gyakorlatilag a középkori magyarság viseletének reprezentálása is teljesen kimarad. Mindez valószínűleg szintén az ismeretek hiányának tudható be.

Vizkelety Béla, a Nemzeti Színház díszlettervezője is csak a XVI. századtól kezdve kísérelte meg összefoglalni tudását a Vasárnapi Ujság hasábjain, 1860-ban.¹⁷ Írja: „*Minden művelt európai nemzet bírja nemzeti viseletének történetét; hű rajzokban és diszes munkákban összegyűjtötte történeti emlékeit, s multját mintegy megtestesítve láthatja maga előtt.*”¹⁸ Vizkelety sajnálattal állapítja meg, hogy Magyarország ezen országokkal szemben jelentős lemaradásban van, de a külföldi nagy gyűjteményekben is csak elvétve fordul elő ábrázolás magyar viseletekről. „*Nálunk a festész vagy színész, sőt sokszor a költő is, a legnagyobb zavarban van, valahányszor alakjait történeti hűséggel kívánja bemutatni. Egyes elszórt adatokon kívül nem talál semmit, a mi őt nehéz munkájában gyámolítaná.*”¹⁹ E zavar enyhítésére, a hiányok pótlására szólította fel a nemzetet; ennek egyik első lépéseként ő maga egy viselettörténeti sorozatot adott közre.

Magyarország tehát hátrányban volt bizonyos nyugati országokkal szemben ezen a téren. Nagyobb, átfogó jellegű munkát egészen a századfordulóig senki sem jelentetett meg a magyar viselet történetéről. Meg kell említenünk ugyan Bikkessy Heinbucher József ka-

¹³ Legnagyobb számban a Műemlékek Országos Bizottsága jogutódjának, a Forster Gyula Nemzeti Örökségvédelmi és Vagyongazdálkodási Központnak Tervtárában, valamint a Néprajzi Múzeum gyűjteményében találhatóak.

¹⁴ *A MOB működése az 1903–1911 években = Magyarország műemlékei*, szerk. BÁRÓ FORSTER Gyula, III, Bp., Franklin-Társulat, 1913, 221–300.

¹⁵ FRIEDRICH HOTTENROTH, *Trachten, Haus-, Feld- und Kriegsgewandstücke der Völker alter und neuer Zeit: mit 120 Tafeln und zahlreichen Holzschnitten*, I–II, Stuttgart, Gustav Weise, 1884–1891. Bevezetővel el látva és magyar nyelvű magyarázatokkal 2010-ben újra kiadták a Hottenroth-féle képtáblákat: FRIEDRICH HOTTENROTH, *Nagy viseletkönyv: A világ népeinek viseletei és használati tárgyai az ókortól a XIX. századig*, Bp., Magyar Mercurius, 2010.

¹⁶ HOTTENROTH, 1891, 99., 100., 115., 120. tábla.

¹⁷ VIZKELETY Béla, *Vázlatok a magyar viselet történetéből*, Vasárnapi Ujság, 7. évf. (1860) 7. sz., 73–75.

¹⁸ *Uo.*, 73.

¹⁹ *Uo.*, 74.

tonatiszt művét a *Magyar és Horváth országi Leg nevezetesebb Nemzeti Öltözetek* címmel, amely Bécsben került kiadásra 1816-ban, vagy Théodore Valerio francia festőművész 1850 körül készült képeit, azonban ezek is csak a kortárs magyar viseletet mutatták be az egyes néprétegek körében.

Természetesen történtek újabb és újabb kísérletek a XIX. század során a korai magyar viseletek felkutatására és összefoglalására. Boncz Ödön rövid összefoglaló munkája 1887-ben jelent meg az *Archaeologiai Értesítő* különnyomataként.²⁰ A könyv régészeti leletek és műalkotások alapján a honfoglalástól a XIV. századig bezárólag tárgyalja a magyar és az arra hatást gyakorolt népek öltözetét.

Olykor egészen új megközelítésből is születtek újabb kutatási eredmények. Szendrei János például címeres nemesi levelek alakjainak viseletét vizsgálta, ezekről 1891-ben illusztrációkkal kísért leírásokat közölt az *Archaeologiai Értesítő* hasábjain,²¹ amely teljesen hiánypótlónak számított ekkor.

A Magyar Tudományos Akadémia 1892-ben ugyan pályázatot írt ki a magyar férfiviselet történetének megírására „*a legrégebb időkől a XVIII. század közepéig*”, de erre akkor senki nem vállalkozott.²² Még nyolc évnek kellett eltelnie, mire az első összefoglaló mű megszületett Nagy Géza (szöveg) és Nemes Mihály (képanyag) közös munkájaként, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium támogatásával.²³ A magyar viseleteket 71 fekete-fehér és 40 színes képtáblán mutatták be, kezdve a honfoglaló magyarságra nagy hatást gyakorolt ókori szkíta, szarmata és pártus népviseletektől, a XIX. századig bezárólag. A Vasárnapi Ujság népszerűsítő hirdetésében lelkesen üdvözölte és olvasóinak ajánlotta a könyvet: „*A magyar történeti festészetnek külsőségeiben ez a munka irányadó kézikönyvül fog szolgálni, de nagy hasznára lesz a középiskoláknak is mint szemléltető tanszer a hazai történet tanításánál, végül pedig nagy szolgálatot fog tenni hazai színésztünknek a helyes jelmezésnél és az ipar számos ágának.*”²⁴ A 80 koronáért árult terjedelmes munka fekete-fehér táblái ugyan régészeti leletek és képzőművészeti alkotások alapján készültek el, precíz hivatkozásokkal, a színes táblák esetében azonban – amint azt Nagy Géza a munka bevezetőjében írja – Nemes Mihály saját fantáziájára hagyatkozva járt el, számos hipotetikus ábrázolás született. A megbízhatónak tartható fekete-fehér képtáblák között szerepelnek veleméri, mártonhelyi, mezőtelegdi, gelencei, maksai, székelyderzsi, sepsibesenyői, homoródszentmártoni, kilyéni, szmrecsányi és bibarcfalvi falkép-részletek is, amelyek többségét a könyv kiadását megelőző 2–3 évtizedben tárták fel és másolták le.

²⁰ BONCZ Ödön, *Vázlatok a magyar viselet történetéből*, Külön-nyomat az «Archaeologiai Értesítő» 1886. és 1887. évi folyamából. Bp., Franklin-Társulat, 1887. 2014-ben újra kiadták: BONCZ Ödön, *Vázlatok a magyar viselet történetéből*, Nemzeti Örökség Kiadó, 2014.

²¹ DR. SZENDREI, *i. m.*, 1891, 385–409.

²² *A Magy. Tud. Akadémia jutalomtételei*, Akadémiai Értesítő, 1892, 289.

²³ NEMES Mihály, NAGY Géza, *A magyar viseletek története*, Bp., Franklin-Társulat, Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1900. A képtáblákat újabb viselettörténeti összefoglalóval és a témában 1900 óta megjelent fontosabb publikációk jegyzékével kiegészítve 2002-ben újra kiadták: NEMES Mihály, NAGY Géza, TOMPOS Lilla, *A magyar viseletek története*, Bp., Magyar Mercurius, 2002.

²⁴ A Vasárnapi Ujság Regénytára Melléklet hirdetése *A magyar viseletek története* című könyvről, Vasárnapi Ujság, 1900, 39. sz., 148.

Szendrei János 1905-ben gazdagon illusztrált, terjedelmes összefoglaló munkát jelentetett meg, amelyben kizárólag képi forrásokra, régészeti leletekre stb. támaszkodva foglalja össze tudását a magyar viselet fejlődéséről egészen a XIX. századig bezárólag.²⁵

A viselettörténeti kutatások Rómer Flórist már ezelőtt több évtizeddel kezdték foglalkoztatni. 1871-ben, az Archaeologiai Közleményekben megjelent írásában Bécsben őrzött, magyar viseletet ábrázoló képeket mutatott be, amelyek a XV–XVII. században készülhettek.²⁶ Katolikus kiadók, valamint az egyházi vezetői kör figyelmét is felhívta arra, mennyire fontos lenne, hogy tegyenek valamit a fantázia szülte, hamis szent-ábrázolások ellen.²⁷

1872-es akadémiai székfoglalóját a régi magyar viseletről tartotta.²⁸ A Vasárnapi Ujság *A régi magyar jelmezeiről. (Rómer Flóris magyar tud. akadémiai rendes tag székfoglaló értekezéséből)*²⁹ címmel jelentetett meg szöveget 20 nappal a beszéd elhangzása után, ugyanez az írás az Archaeologiai Értesítőben³⁰ is megjelent a székfoglaló kivonataként. Két évvel később megjelent összefoglaló munkája *Régi falképek Magyarországon* címmel, amelyben összesen 115 helyszín falképeivel foglalkozik hosszabb-rövidebb terjedelemben, színes táblákkal illusztrálva.³¹ Ez a könyv elsőként foglalta össze a téma kutatási eredményeit, számos esetben használták hivatkozási alapul, például Boncz Ödön és Nemes Mihály is sokszor az ő munkájára támaszkodva készítette illusztrációit.

Rómer különös érzékenységgel fordult a középkori falképekhez, mert azokból fontos viselettörténeti információkat remélt kiolvasni. A már említett, 1872. május 6-ai szakosztályi jelentésében³² Vizkelety Bélához hasonló véleménnyel nyilatkozik: „*Mindegyik nemzet [...] kutatja a régi világnak főleg saját korosabb világának külsőségeit, és így a nemzeti jelmezeket is. [...] Tudjuk, milyen fontosságot tulajdonítottunk még nem régen magunk is mintegy tüntetési ösztönből, a nemzeti jelmeznek, tudjuk azt is, mily hamar esett ismét ezen elkülönítés az általános európai divatnak áldozatul, úgy hogy ujjólag nem sokára ismét az, ki nemzeti ruhában járand, magát mintegy különcz képen, ha nem neveltségessé, legalább feltűnővé teendi.*”³³

Rómert tulajdonképpen az a fő kérdés foglalkoztatta, hogy a középkori magyarság megmaradt-e az Ázsiából magával hozott viseletnél, vagy az európai divat már ekkor jelentős hatással volt a hazai öltözködésre. Az 1860-as években úgy gondolta, a nemrég felfedezett bántornyai Szent László-legenda falképei hiteles képet nyújthatnak a középkori magyar viseletek milyenségéről, sőt úgy vélte, a képek fegyvertani és építészeti szempontból is jelentős adatokkal járhatnak hozzá addigi tudásukhoz – véleményével azonban nem mindenki értett egyet (ld. 1. kép).

²⁵ DR. SZENDREI JÁNOS, *A magyar viselet történeti fejlődése*, 174 szövegközi képpel és hat táblával, Bp., Magyar Tudományos Akadémia, 1905.

²⁶ RÓMER FLÓRIS, *Magyar viseletképek a bécsi cs. kir. könyvtárban*, Archaeologiai Közlemények, 1871, 199–202.

²⁷ *Uo.*, 199.

²⁸ Az eredeti kéziratról jelenleg nincs tudomásunk, mindössze két kivonat és egy kézirat „jelentés” ismert.

²⁹ *A régi magyar jelmezeiről: Rómer Flóris magyar tud. akadémiai rendes tag székfoglaló értekezéséből*, Vasárnapi Ujság, 19. évf. (1872) 21. sz., 257–259.

³⁰ RÓMER FLÓRIS 1872. május 6-án elhangzott..., *i.m.* 1872, 139–146.

³¹ RÓMER FLÓRIS, *Régi falképek Magyarországon*, Monumenta Hungariae Archaeologica, III, Bp., Eggenberger-féle Akadémiai Könyvkereskedés, 1874.

³² A kéziratot betűhű kiadásban, Zakariás János átírásában közölték 1989-ben: MAROSI, *i. m.*, 1989, 134–145.

³³ *Uo.*, 135.

1. kép

A színházak jelmeztervezőit kritikákkal illették ekkortájt, miszerint részletes kutatások hiányában túlságosan fantáziájukra hagyatkoznak, vagy éppen mindenáron a korban divatos, a középkorról alkotott téves eszmékhez ragaszkodva készítik jelmezeiket. Az intézményeknek tehát céljuk volt, hogy első kézből kaphassanak hiteles információkat a legújabb kutatások eredményeiből a középkori magyar viseletre nézve. Érthető hát, hogy a bántornyai falképek felfedezésének hírére fellelkesülve Radnótfáy Sámuel, a Nemzeti Színház akkori igazgatója Telepy Károlyt kérte fel a falképek lemásolására a színház jelmeztárának számára.³⁴ A neves festőművész megvizsgálásuk során arra jutott, hogy ezek a falképek semmiképpen sem tükrözik a XII. századi magyar viseletet, a képek a XIV. századi elkészültükkor divatos nyugati viseletet mutatják.³⁵ Rómer úgy érezte, félreértették, ezért magyarázattal szolgált. A képeket természetesen úgy kell értelmezni, ahogy egy Magyarországon élő festő saját környezetét interpretálva festette meg a két évszázaddal korábbi esemény elemeit. Ő maga soha nem állította, hogy ezen falképeken Árpád-kori magyar viseleteket lehet látni.³⁶ Ami pedig a ruhákat illeti, a honfoglalás korában még meglévő ősi nemzeti viselet kétségkívül átalakult és formálódott az európai hatás miatt, mint számos nyugatra vándorolt keleti nép esetében is: „Magyar eredeti ős ruhát tehát a nemzetnél, főleg annak előkelő osztályainál ne keressünk azon korszaktól fogva, midőn a nyugati népekkel már állandóan összekeveredtek és a kereszténységet egyáltalán fölvtették. [...] a honfoglalás óta egész a török háborúk utáni időkig összeelegyedvén, ki lesz az, ki annyi keresés és keresztelés után ki fogja keresni, mi az eredeti magyar testalkotásra, színre, indulatra nézve épen úgy, mint a ruha tekintetéből, és mi az, mit a nemzet majd ezer év óta Európában másoktól átvett, és annyira elsajátított, hogy azt maga

³⁴ *Művészeti Érdekeltség* = Vasárnapi Ujság, 10 évf. (1863) 40. sz., 357. A falképekről készült másolatok soráról, illetve a Rómer és Telepy között kialakult feszültségről Kerny Terézia írt összefoglalást: KERNY Terézia, *Viselettörténeti adalékok a bántornyai freskók körül kialakult vitához* = MAROSI, i. m., 1989, 129–133.

³⁵ *Uo.*, 137–138.

³⁶ *Uo.*, 139.

ősiségének tartsa?! [...] És épen ez, hogy elromlott, és az ős nemzeti öltöny fogalmával sem bíró ésszel keressük saját képzelődésünk szerint az ősi jelmezeket, teszi azt, hogy azt többé nem találhatjuk, nem mintha annak valódi nyomai léteznének, hanem mivel előítéleteink azt rokon ruházatú nemzeteknél nem engedik meg találni!”³⁷

Rómer azt tanácsolja, tegyük félre minden előítéletünket és meggyőződésünket, mielőtt vizsgálódásokba kezdünk, milyen is volt a középkori magyar viselet. Ahogy a honfoglaló magyarság, bejövetele után, a zsákmányolt kincseket felhasználta saját céljaira, ugyanúgy tehetett a ruházkodás terén is, a kereszténység felvételével pedig mind egyházi, mind világi téren átvette a nyugaton divatos formákat.³⁸

A félreértés alapja az volt, hogy Rómer kezdetben nagy jelentőséget tulajdonított a felfedezett képeknek viselettörténeti szempontból. Telepy a nemzeti festészet oldaláról közelítette meg a kérdést, a kor bevett nézetei szerint a többi néptől eltérő, sajátos elemeket tartalmazó, ún. magyaros viseletet keresett, de – helyesen rámutatva –, csak nyugaton is elterjedt, XIV. századi ruházatokat vélt felfedezni a bántornyai falképeken (ld. 2. kép).

2. kép

Rómer mindezzel kapcsolatban kifejtette tapasztalataiból leszűrött következtetését: a honfoglaló magyarságnál talán még megvolt egyfajta sajátos, bár az ázsiai hatástól nagy mértékben befolyásolt viselet, azonban európai integrálódásuk során mindez eltűnt. Ő soha nem is állította, hogy ezen képek az Árpád-kori ős nemzeti ruhát mutatnák be. Ahogy fogalmaz: „*csak annyit akartam mondani; íme az előképek arra, hogy egy Magyarországon festő művész milyenek képzelte vagy látta maga korszakában a magyar királyt, a magyar vitézeket, püspököket*”.³⁹ A lábjegyzetek között pedig a *Képes Krónikára* hivatkozik, hogy ha annak képei miniatúra jellegükből fakadóan nem is Magyarországon készültek, ez „*a falfestményekről még sem állítható!*”⁴⁰

³⁷ *Uo.*, 140–141.

³⁸ *Uo.*, 141–143.

³⁹ *Uo.*, 139.

⁴⁰ *Uo.*, 144.

Ugyan a magyarországi emlékeket készítő festőműhelyekről még ma is keveset tudunk, néhány esetben külföldi hatást vagy akár külföldi mestert emlegetnek a szakirodalmak. A Bántornyán fennmaradt szignó alapján a jelenetek festője Johannes Aquila, akihez ezen kívül még a veleméri, mártonhelyi⁴¹ és fürstenfeldi (fölstömi)⁴² falképek is köthetők. Veleméren és Mártonhelyen megfestve láthatjuk egész alakos, imádkozó portróját. A mártonhelyi felirat alapján Radkersburg (Regede)⁴³ szülötte, a szakirodalom stílárison alapon az ottani, pinchehelyiségben található világi témájú képeket is az ő nevéhez köti.

A probléma csak az, hogy Rómer és kora annyira a magyar viseletre összpontosított, hogy nem igazán gondolt bele: még egy Magyarországon született vagy ott alkotó festő esetében is számolni kell akár külföldi tanulmányokkal, külföldi hatásokkal. Amint arra tanulmányában⁴⁴ Marosi Ernő is rámutatott, nem szabad figyelmen kívül hagynunk azt a tényt sem, hogy a középkor folyamán a magyarokról kialakult kép és az a kép, amelyet a magyarság saját magáról alakított ki, nem feltétlenül áll összhangban egymással. A kereszténység térítő törekvése sokszor egyfajta egyenlő és egyforma képpel ruházta fel a már megtért nemzeteket. Ugyanakkor az egy-egy nemzeti szent körül kialakult kultusz tartalmazhatott akár olyan elemeket, attribútumokat is, melyek megjelenése szinte minden esetben az adott nemzethez kapcsolták a néző számára a látottakat.

Tulajdonképpen két jelentős cél állt a XIX. századi magyarországi falkép-kutatások háttérében. Az egyik, hogy megtalálásukkal bizonyítsák, a középkorban Magyarországon is jelen volt az Európában akkor oly virágzó műfaj – sőt, minőségi alkotásokkal reprezentálva. A másik cél pedig az volt, hogy minél több információt összegyűjtsenek a középkori magyar viseletről, pótolva eddigi tudásuk hiányosságait. A felerősödő nemzeti identitástudat azt diktálta, hogy olyan sajátos elemeket keressenek, melyek már a középkorban csak a magyarokra lehettek jellemzőek, így a viselet terén is. Sajnos, a kettő némileg kizárja egymást: az Európa nyugati és déli feléről gyakorolt hatás miatt – melynek során a kereszténység felvétele után nem sokkal a falkép-festés technikája Magyarországon is széles körben elterjedt – hazánk fiainak ruházkodása nagymértékben idomult a nyugatihoz.

A téma nem csak a XIX. század kutatóit foglalkoztatta, a kérdéseket – melyek még ma is időszerűek – azóta is sokan próbálták megválaszolni. A középkori magyar viseletről alkotott ismereteink bővüléséhez egy-egy újabb lelet előkerülése nagy segítséget nyújt. Az érmék, miniatúrák, sírkőlapok mellett ki kell emelnünk a falképek jelentőségét. Ez a műfaj méreténél fogva a viselet részletező kidolgozására, drapéria-fajták, ruhaformák és díszítések aprólékos megjelenítésére is lehetőséget nyújthat. A rendelkezésre álló források pedig napjainkban egyre csak bővülnek, számos újabb falkép kerül ismét napvilágra, melyek tanulmányozása viselettörténeti szempontból is folyamatosan aktuális.

⁴¹ Mártonhely: régi nevén Martjánecz, szlovénül: Martjanči, SLO.

⁴² Fürstenfeld, régi magyar neve: Fölstöm, A.

⁴³ Radkersburg, régi magyar neve: Regede, vendül Radgonja, A.

⁴⁴ MAROSI Ernő, *Magyarok középkori ábrázolásai és az orientalizmus a középkori művészetben = Magyarok Kelet és Nyugat közt: A nemzetudat változó jelképei*, szerk. HOFER Tamás, Bp., Néprajzi Múzeum – Balassi Kiadó, 1996, 77–97.

Képjegyzék:

1. kép: Bántornya, Szent László-legenda (falkép a templomhajó déli falán), a váradi székes-egyház építése (a szerző felvétele)
2. kép: Bántornya, Szent László-legenda (falkép a templomhajó keleti falán), csata-jelenet (a szerző felvétele)

**„Nemzeti öltönyünk”
A magyarországi középkori falképek kutatásának kezdetei
(rezümé)**

Bár hazánkban a XIX. század folyamán az osztrák *Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale* keretein belül indult meg a hivatalos műemlékvédelem, a történelmi és művészi értékkel bíró emlékek megóvására azonban már korábban voltak hazai törekvések. Kiemelt érdeklődést tanúsítottak a középkor emlékei, különösen a falképek iránt. A században általánosan felerősödő nemzeti identitástudat nálunk is arra ösztönözte az értelmiségi réteget, hogy minél jobban megismerje az „ősregi magyar nemzeti jelmezt”. Úgy vélték, a magyarországi falképek felfedezése és azok alapos tanulmányozása számos adatot szolgáltathat a magyar középkori viselet pontos meghatározásához. A falképek, régészeti leletek, érmék, sírkölapok, szobrok és egyéb művészeti alkotások megvizsgálása során kialakult egyes vélemények olykor heves vitákat váltottak ki: mi tekinthető valóban magyarnak, és mi a nyugati társadalomtól átvett öltözködési forma. Írásomban a magyarországi középkori falképek korai kutatásának céljait vizsgálom, illetve kapcsolatát a XIX. századi magyar viselettörténeti kutatásokkal.

**The Beginnings of the Research of
Hungarian Medieval Wall Paintings**

Although official protection of monuments in Hungary only started in the 19th century as part of the *Austrian Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale*, some had previously aspired to preserve national monuments of historical or artistic value. They showed exceptional interest in the monuments of the Middle Ages, especially in wall paintings. The generally rising national consciousness throughout the century stimulated intellectuals to discover more about the “ancient Hungarian national costume”. They believed that the discovery and thorough investigation of Hungarian wall paintings would provide enough data to accurately define Hungarian medieval clothing. Opinions that were formed during the examination of wall paintings, archaeological findings, coins, tombstones, statues, and other pieces of art caused several heated debates concerning what can be seen as truly Hungarian and which way of dressing was taken over from Western cultures. In my writing, I examine the aims of these early investigations of medieval wall paintings and their connection to the 19th century research on Hungarian costume history.